

ФАХОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЕКСПЕРТА-ЕКОЛОГА ЯК ЧИННИК ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

Хлівний О.М.

Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України
вул. Смоленська, 6, 03057, м. Київ,
khlevik@gmail.com

Сучасна екологічна освіта – це процес освоєння системи знань про закони функціонування, життєдіяльності всього живого, екологічних систем і ролі людини у збереженні природного середовища. Важливим складником цього процесу є формування професійних компетентностей, необхідних для природоохоронної діяльності. Розглянуто особливості еколого-експертної діяльності, потреби фахових екологічних знань в судово-екологічній експертизі, визначено головні фахові компетентності експерта-еколога, які забезпечують дотримання основних принципів охорони довкілля в процесі навчання магістрів-екологів та удосконалення природоохоронного законодавства. Обґрунтовано необхідність закріплення в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» принципу верховенства права в охороні навколишнього природного середовища, коли поведіння державних органів, органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб у сфері екології повинно відповідати вимогам права, оскільки тільки це є втіленням вищої справедливості. Саме такий принцип є найактуальнішим для сучасної України. Наведено інформацію щодо запропонованої оцінки відповідності професій еколого-експертного спрямування принципам охорони навколишнього середовища. Така оцінка може бути корисною для визначення переліку вибіркового навчальних дисциплін, які забезпечуватимуть формування найбільш важливих компетентностей експерта-еколога. Проведені експертизи, що пов'язані переважно з провадженням справ, де розглядається відшкодування збитків, завданих внаслідок порушення природоохоронного законодавства, які визначають державні інспектори з охорони навколишнього природного середовища. Визначено найбільш важливі фахові компетентності експерта-еколога, формування яких забезпечить дотримання основних принципів охорони навколишнього природного середовища. Одержані результати досліджень важливі для освітньої діяльності у галузі екології. *Ключові слова:* принципи охорони довкілля, фахові компетентності, екологічна експертиза, судово-екологічна експертиза.

Professional competence of an environmental expert as a factor in compliance with the principles of environmental protection. *Khlivnyi O.* Modern ecological education is the process of mastering the system of knowledge about the laws of functioning, life activity of all living, ecological systems and the role of man in the conservation of the natural environment. An important part of this process is the formation of professional competences necessary for environmental activities. The features of ecological-expert activity, needs of professional ecological knowledge in forensic-ecological expertise are considered, the main professional competencies of the expert-ecologist are determined, which ensure the observance of the basic principles of environmental protection in the process of education of masters-ecologists and improvement of environmental legislation. The necessity of fixing in the Law of Ukraine “On Environmental Protection” the principle of the rule of law in environmental protection is justified, when the behavior of state bodies, local self-government bodies, individuals and legal entities in the field of ecology must meet the requirements of law, since only this is the embodiment of higher law. This is the principle that is most relevant to modern Ukraine. The information on the proposed assessment of the compliance of the professions of ecological-expert direction with the principles of environmental protection is given. Such an assessment can be useful in determining the list of sample disciplines that will provide the formation of the most important competencies of the environmental expert. Expertise has been carried out, mainly related to the conduct of cases dealing with the compensation of damages caused as a result of violations of environmental legislation, which are determined by state environmental inspectors. The most important professional competencies of the expert ecologist are identified, the formation of which will ensure compliance with the basic principles of environmental protection. The research findings are important for environmental education. *Key words:* principles of environmental protection, professional competence, environmental examination, forensic environmental examination.

Постановка проблеми. Стратегія сталого розвитку держави не може бути реалізована без впровадження сучасної екологічної освіти, яка розглядається як системний складник національної системи освіти. Сучасна екологічна освіта – це процес освоєння системи знань про закони функціонування, життєдіяльності всього живого, екологічних систем і ролі людини у збереженні природного середовища. Важливим складником цього процесу є формування професійних компетентностей, необхідних для природоохоронної діяльності. Набір таких компетентно-

стей визначений стандартом вищої освіти за спеціальністю «Екологія». Проте в ньому бракує аналізу та виявлення основних професійних компетентностей, необхідних для організації та провадження еколого-експертної діяльності як чинника дотримання принципів охорони навколишнього природного середовища.

Виклад основного матеріалу. Охорона навколишнього природного середовища базується на принципах, закріплених у ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

У законі визначено, що основними принципами охорони навколишнього природного середовища є:

– пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів під час здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності;

– гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей;

– запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

– екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій;

– збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів;

– науково обгрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища;

– обов'язковість оцінки впливу на довкілля;

– гласність і демократизм під час прийняття рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування у населення екологічного світогляду;

– науково обгрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище;

– безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;

– компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

– вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням ступеня антропогенної змінності територій, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну ситуацію;

– поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища;

– вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва;

– встановлення екологічного податку, рентної плати за спеціальне використання води, рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, рентної плати за користування надрами відповідно до Податкового кодексу України;

– врахування результатів стратегічної екологічної оцінки.

Розгорнутий правовий аналіз відповідності охорони довкілля, зроблений Н.І. Золотарьовою, дово-

дить висновок, що деякі із об'єктивно необхідних вимог до розвитку цієї сфери діяльності не передбачені в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», а інколи законодавець відносить конкретні вимоги до принципів, що є некоректним [1, с. 96].

Автор обгрунтовує необхідність закріплення в законі принципу верховенства права в охороні навколишнього природного середовища, коли поводження державних органів, органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб у сфері екології повинно відповідати вимогам права, оскільки тільки це є втіленням вищої справедливості. Саме такий принцип є найактуальнішим для сучасної України.

Одночасно виникає гостра потреба в спеціальній екологічній підготовці фахівців, здатних забезпечити дотримання таких найголовніших принципів, як запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища та компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Потребу у спеціальних екологічних знаннях останнім часом обгрунтовують і науковці, які досліджували різні варіанти проведення експертиз у межах розслідування екологічних правопорушень [2–4]. Доведено, що слідчий в процесі розслідування кримінальної справи про злочин проти довкілля стикається із необхідністю використання спеціальних знань як мінімум у двох галузях – техніки та екології [2]. Однією з найактуальніших сучасних проблем правоохоронної діяльності в Україні є вдосконалення методів розслідування екологічної злочинності, що має тенденцію до зростання [3]. Таке твердження обгрунтовують статистичними даними про кількість злочинів, вчинених у цій сфері упродовж останнього десятиліття. Якщо у 2006 році у провадженні органів внутрішніх справ було 2 206 кримінальних справ цієї категорії, то у 2009 році їх кількість становила 2 439, а за 2013 рік загалом виявлено 2 893 кримінальних правопорушення, і за 1 161 провадженням матеріали спрямовано до суду з обвинувальним актом. За висновком авторів, така невідповідність кількості облікованих кримінальних правопорушень в екологічній сфері і кількості направлених до суду матеріалів за цими правопорушеннями може свідчити про неналежну якість досудового розслідування та потребу в його удосконаленні. А визначальної ролі за цих умов набуває використання судово-екологічної експертизи та інших форм використання спеціальних знань під час кримінальних проваджень щодо злочинів проти довкілля.

Щодо компетентностей, які потрібні у сфері екології, охорони навколишнього середовища та збалансованого природокористування, то слід орієнтуватися на результати опитування роботодавців у 2014–2015 р. [6].

На рис. 1 наведені фахівці за професіями, які пов'язані зі сферою екології, охорони навколиш-

Рис. 1. Фахівці професій, пов'язаних зі сферою екології, за відповідями роботодавців [6, с. 11]

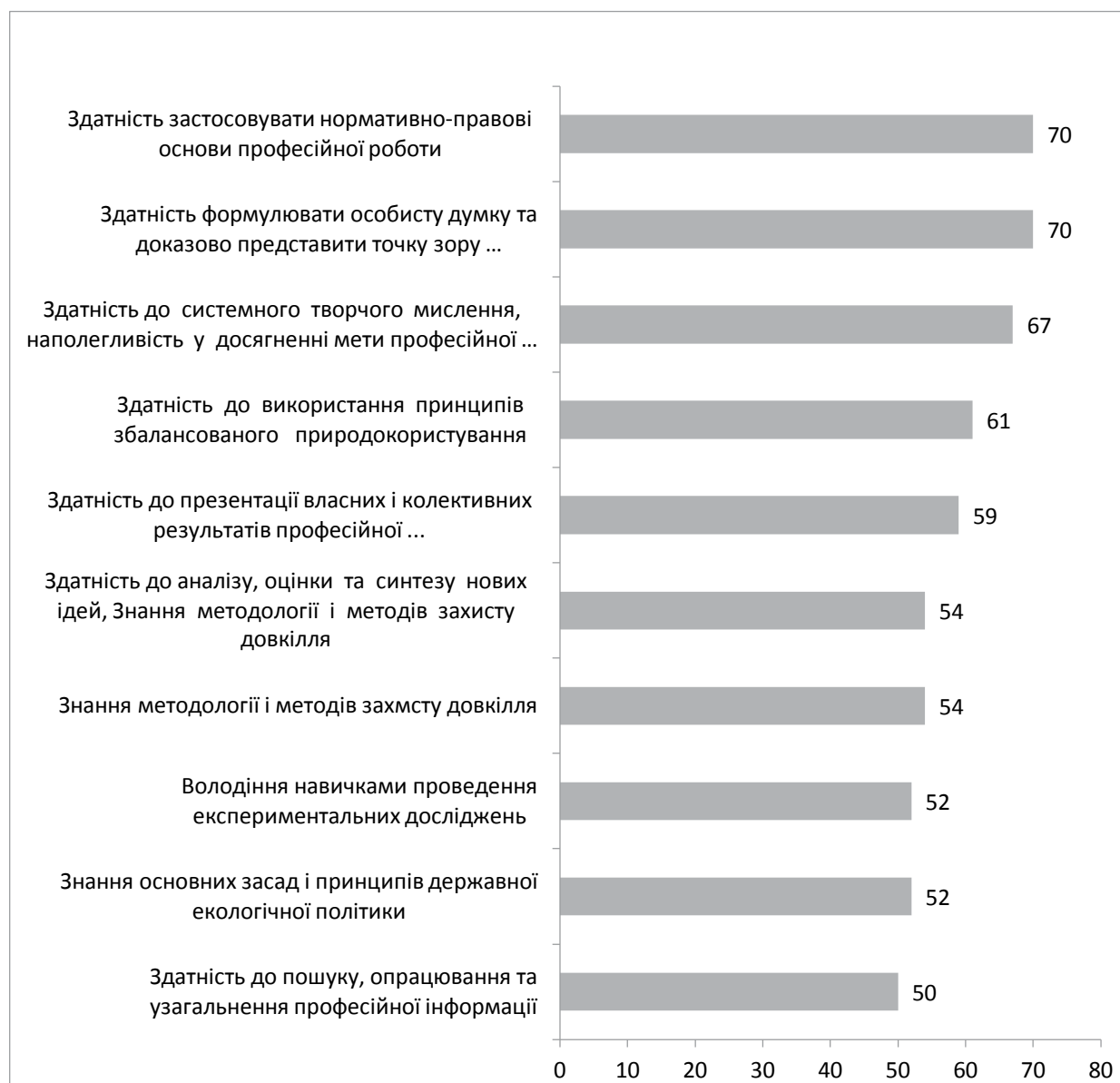

Рис. 2. Рейтинг топ-10 компетентностей магістрів за опитуванням (у %)

нього природного середовища та збалансованого природокористування, що необхідно для успішної роботи організацій.

Результати опитування свідчать, що фахівці з інспектування та контролю, експерти-екологи, у тому числі державні службовці, в числі найбільш потрібних роботодавцям.

На рис. 2 подано рейтинг компетентностей магістрів за результатами проведеного опитування [6, с. 43].

За результатами аналізу компетентностей магістра, важливих для роботодавця, можна зробити висновок, що найважливішими для роботодавців є здатність:

- застосовувати нормативно-правові основи професійної роботи, яку вибрали 70% опитаних;
- формулювати особисту думку та доказово представити точку зору щодо управлінських дій на певній території – 70%;
- до системного творчого мислення, наполегливості у досягненні мети професійної та науково-дослідницької діяльності – 67%;
- до використання принципів збалансованого природокористування для забезпечення реалізації превентивних заходів з охорони довкілля та збереження природних ресурсів – 61%.
- до презентації власних і колективних результатів професійної та науково-дослідної діяльності – 59%;

– до аналізу, оцінки та синтезу нових ідей та знання методології і методів захисту довкілля – 54%;

– основні засади і принципи державної екологічної політики – 52%;

– володіти навичками проведення експериментальних досліджень – 52%;

– здійснювати пошук, опрацювання та узагальнення професійної і науково-технічної інформації – 50%.

Отже, еколого-експертна діяльність є важливим напрямом професійної орієнтації фахівців-екологів. Проте невирішеним залишається питання виявлення особливостей будь-якого виду еколого-експертної діяльності щодо забезпечення найважливіших принципів охорони навколишнього природного середовища.

Висновки про важливість спеціальних знань під час розслідування екологічних правопорушень підтверджуються також даними про кількість інженерно-екологічних експертиз, проведених у Київському науково-дослідному інституті судових експертиз протягом 2018 року (табл. 1).

Проведені експертизи пов'язані переважно з провадженням справ, де розглядається відшкодування збитків, завданих внаслідок порушення природоохоронного законодавства, які визначають державні інспектори з охорони навколишнього природного середовища. Отже, результат розгляду таких справ

Таблиця 2

Оцінка відповідності (+/-) професій, пов'язаних з еколого-експертною діяльністю

Принципи охорони навколишнього природного середовища	Професії, пов'язані з еколого-експертною діяльністю		
	Кількість інженерно-екологічних експертиз у 2018 р.	Частка від загальної кількості експертиз, %	Найбільш поширені види екологічних злочинів [6], %
пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів під час здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності;	+	+	+
науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища;	-	+	-
гласність і демократизм під час прийняття рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування у населення екологічного світогляду;	+	+	-
безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;	+	-	-
компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.	+	-	+

Таблиця 1

Кількість екологічних правопорушень та найбільш поширені види екологічних злочинів

Компонент довкілля, щодо якого вчинено правопорушення	Кількість інженерно-екологічних експертиз у 2018 р.	Частка від загальної кількості експертиз, %	Найбільш поширені види екологічних злочинів [6], %
Ліс	131	33.9	44,1
Надра	87	22.5	18,6
Повітря	68	17.6	-
Вода	52	13.5	-
Водні біоресурси	48	12.5	27,7*
Всього	386	100	

значною мірою залежить від якості роботи державного інспектора-еколога.

У таблиці наведено інформацію про найбільш поширені види екологічних злочинів за результатами проведеного на основі офіційних статистичних джерел структурного аналізу екологічної злочинності за період 2002–2016 рр. [6]. Виявлено найбільш поширені види екологічних злочинів, до яких належать злочини у сферах охорони рослинного, тваринного світу та охорони надр. Розрахована частка цих категорій злочинів у загальній структурі екологічної злочинності становить 44,1%, 27,7% та 18,6% відповідно.

Наведена інформація засвідчує потребу спеціальних екологічних знань. Але судова екологічна експертиза це тільки один із напрямів діяльності експерта-еколога.

18 грудня 2017 року набрав чинності Закон України «Про оцінку впливу на довкілля», яким імплементовано Директиву 2011/92/ЄС «Про оцінку наслідків деяких публічних та приватних проєктів на довкілля».

Закон про оцінку впливу на довкілля замінив Закон України «Про екологічну експертизу» від 9 лютого 1995 року, який передбачав проведення державної екологічної експертизи, що включала оцінку впливу на довкілля та державну експертизу.

Закон про оцінку впливу на довкілля передбачає обов'язок суб'єктів господарювання дотримуватися нової процедури Оцінки впливу на довкілля, якщо вони здійснюють планову діяльність, тобто діяльність, що включає будівництво, реконструкцію, технічне переоснащення, розширення, перепрофілювання, ліквідацію (демонтаж) об'єктів, інше втручання в природне середовище. Закон містить широкий перелік видів господарської діяльності, які потрапляють у сферу регулювання новим законодавством.

Оцінка впливу на довкілля – це процедура, що передбачає аналіз уповноваженим органом відповідно до ст. 9 цього Закону інформації, наданої у звіті з оцінки впливу на довкілля: будь-якої додаткової інформації, яку надає суб'єкт господарювання, а також інформації, отриманої від громадськості під

час громадського обговорення та здійснення процедури оцінки трансграничного впливу, іншої інформації [4, ст. 3]. Результатом аналізу має бути висновок з оцінки впливу на довкілля, у якому має бути визначена допустимість чи обґрунтована недопустимість провадження планованої діяльності та визначено екологічні умови її провадження. Висновок ґрунтується на оцінці впливу на довкілля планованої діяльності, зокрема, величини та масштабу такого впливу (площа території та чисельність населення, які можуть зазнати впливу), характеру (у тому числі трансграничного), інтенсивності і складності, ймовірності, очікуваного початку, тривалості, частоти і невідворотності впливу (включаючи прямий і будь-який опосередкований, побічний, кумулятивний, трансграничний, короткостроковий, середньостроковий та довгостроковий, постійний і тимчасовий, позитивний і негативний впливи), передбачених заходів, спрямованих на запобігання, відвернення, уникнення, зменшення, усунення впливу на довкілля.

Висновок про допустимість чи недопустимість провадження планованої діяльності – це фактично висновок екологічної експертизи. Такий висновок може бути підготовлений експертами-екологами, які мають відповідні фахові компетентності. Формування таких фахових компетентностей передбачає Стандарт вищої освіти України: другий (магістерський) рівень, галузь знань 10 – «Природничі науки», спеціальність 101 – «Екологія», затверджений і введений в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 04.10.2018 р. № 1066.

Щодо вибору найбільш важливих для експерта-еколога фахових компетентностей та їх відповідності принципам охорони навколишнього природного середовища, то слід проаналізувати ці принципи з урахуванням раніше висловлених зауважень [1, с. 96]. На нашу думку, крім принципу верховенства права, основними принципами охорони навколишнього природного середовища слід вважати зазначені в законі:

– пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних

ресурсів під час здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності;

– запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

– науково обгрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища;

– гласність і демократизм прийняття рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування у населення екологічного світогляду;

– безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;

– компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

У таблиці 2 наведено інформацію щодо запропонованої оцінки відповідності професій еколого-експертного спрямування принципам охорони навколишнього середовища. Така оцінка може бути корисною для визначення переліку вибіркового навчальних дисциплін, які забезпечуватимуть формування найбільш важливих компетентностей експерта-еколога.

До таких компетентностей віднесено: обізнаність на рівні новітніх досягнень, необхідних для дослідницької та/або інноваційної діяльності у сфері екології, охорони довкілля та збалансованого природокористування; здатність застосовувати між-дисциплінарні підходи за критичного осмислення екологічних проблем; здатність оцінювати рівень негативного впливу природних та антропогенних факторів екологічної небезпеки на довкілля та людину.

Головні висновки. Виявлено необхідність доповнення та уточнення формулювання принципів охорони навколишнього природного середовища в Законі «Про охорону навколишнього природного середовища».

Визначено найбільш важливі фахові компетентності експерта-еколога, формування яких забезпечить дотримання основних принципів охорони навколишнього природного середовища.

Перспективи використання результатів дослідження. Одержані результати важливі для освітньої діяльності у галузі екології та можуть бути використані для підвищення ефективності підготовки фахівців на другому (магістерському) освітньому рівні за спеціальністю «Екологія» та удосконалення природоохоронного законодавства.

Література

1. Золотарьова Н.І. Принципи охорони навколишнього природного середовища в механізмі адміністративно-правового регулювання. *Visegrad Journal on Human Right*, 2017, № 2. С. 93–98. URL: http://vjhr.sk/archive/2017_2/part_2/16.pdf.
2. Туровець Ю.М. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти довкілля. *Форум права*. 2011. №3. С. 808–812. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_3_136.
3. Туровець Ю.М., Кравчук О.В. Проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти довкілля в умовах дії нового кримінального процесуального законодавства України. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2 (22). С. 21–27.
4. Галицька О.К. Використання спеціальних знань під час розслідування забруднення морів та інших водних джерел. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. С. 154–157. URL: apnl.dnu.in.ua/3_2016/37.pdf.
5. Турлова Ю.А. Структурний аналіз екологічної злочинності в Україні. *Юридичний журнал «Право України»*. 2017. № 5. С. 139–147. URL: https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2017_5/5-2017-15/.
6. Компетентності та результати навчання у сфері екології, охорони навколишнього середовища та збалансованого природокористування. аналітичний звіт за результатами опитування роботодавців(проект) / Темпус-проект 544524-TEMPUS-1-2013-1-PL-TEMPUS-SMHES «Рамка кваліфікацій в галузі наук про навколишнє середовище в українських університетах» – QANTUS. 2014–2015 р. URL: tempus-prj.onma.edu.ua/dlzone/qantus/zvit201503.pdf.